

Planta da la libertad a Basilea sco simbol da la revoluziun (1798).

La nova Constituziun federala (carta commemorativa, 1848).

Il lung 19avel tschientaner en Svizra (Part 1: politica)

■ Il «lung» 19avel tschientaner cumpiglia l'istorgia mundiala dal 1789 al 1914. Quest'epoca è stada segnada da la burgaisia ch'aveva superà tras la Revoluziun franzosa la predominanza da l'aristocrazia. La fin dal lung 19avel tschientaner marcheschan las midadas politicas iniziadas suenter l'Emprima Guerra mundiala. Quellas han manà – per exempel en Germania – ad in'emprima (schebain instabila) fasa da democratizaziun e popularisaziun. En

ina pitschna seria dat «chattà.ch» in sguard sin ils svilups politics, economics e socials che caracteriseschan l'istorgia da la Svizra en quest'epoca da grondas midadas.

La revoluziun en Svizra

Cur ch'ils moviments revoluziunaris han victorisà en l'America dal Nord (1776) ed en la Frantscha (1789), era la Confederaziun ina lia da 13 chantuns independents e lur alliads. La lucca solidaritad tranter quels ha garantì il mantegniment da l'urden e da la pasch interna. En tuts chantuns era l'access a la pussanza reservà – facticamain u francà en la lescha – mo ad ina pitschna minoritad dad umens. Il princip da la libertad e da l'egualitad ch'ìls revoluziunaris han proclamà ha mess en dumonda quest urden da pussanza aristocratic. Inabels da realisar refurmas, han ils regents vesì smanatschas gist da duas varts: la revoluziun ha gi adherents en ils territoris subdits ma er entaifer la classa privilegiada.

L'invasiun da las truppas franzosas l'onn 1798 è stada la fin da l'Ancien Régime ed ha purtà ina regenza democratic-parlamentara tenor il model franzos: la Republica helvetica. Beneventà plain entusiasssem d'ina nova elita politica, duva quest stadi realisar ils ideals d'ina societad moderna, eguala ed averta vers l'avegnir. Ma la speranza sin l'egualitad da dretg e progress è stada adumbatten. La Svizra è vegnida degradada ad in satellit da la Frantscha napoleonica ed è daventada in dals champs da battaglia da las guerras europeicas. Sut la Republica helvetica n'esi betg reussì da crear in urden stabil e prosperitad.

Il 1803 ha Napoleon decretà ina nova constituziun per la Svizra. L'Acta da mediaziun ha purtà relaziuns pli calmas – grazia ad in cumpromiss tranter ils acquists da la revoluziun e las structures tradiziunals. Suenter la cupitgada da Napoleon (1815) han las pussanzas europeicas segnà sco garantas la Constituziun da la restauraziun ch'è per part vegnida a las tradiziuns aristocraticas.

Cumbats e speranzas: 1830 fin 1848

Il return a l'urden vegl, sco el è vegni reintroducì l'onn 1815, n'ha betg pudì

esser ina soluziun stabla. La societad era en moviment e madira per midadas: novas elitas vulevan avair part da la pussanza, e la miseria creschenta en las regiuns da champagna ha mess las regenzas avant problems economics nunschliabels. Ils differents basegns da las regiuns industrialisadas d'ina vart e da las cuntradas restadas ruralas da l'autra vart han rendì fitg difficilas tuttas acziuns communablas sin il stgalim federal.

La revoluziun liberala en Frantscha da l'onn 1830 ha chattà in resun en l'entira Europa. En la mesadad dals chantuns svizzers han ferm moviments dal pievel cuntanschì cun forza ina nova constituziun. En quests chantuns «regenerads» èn vegnids extendids ils dretgs dal pievel, e la libertad da pressa e d'uniuns è vegnida introducida. A Basilea han ils conflicts sanguinus dal 1833 chaschunà la separaziun da Basilea-Champagna da Basilea-Citad.

Ina revisiun dal patg federal è daventada pli e pli urgente. Ils chantuns liberals «regenerads» han pretendì in rinforzament da la pussanza centrala; ils chantuns conservativs percuenter temevan ch'ina regenza centrala dotada cun dapli cumpetenzas pudess periclitur l'indipendenza costituziunala e sminuir lur influenza en la Confederaziun. Uschia èn sa sviluppads dus blocs, dals quals ils cunfins sa cuvrivan per la gronda part cun ils cunfins confessiunals. Las posiziuns da mintga vart n'eran betg prontas da sa cuvegner e da sa reconciliar. La victoria militar dals chantuns liberals sur da la «Lia separatistica» (1847) ha purtà la decisiun. La via era uss libra per ina nova constituziun.

L'Europa en revoluziun 1847/48

La revoluziun liberala en Frantscha (1830) ha dà in nov schlantsch als moviments revoluziunaris. Ma en ils blers pajais èn las pretaisas per novaziuns costituziunals, economics e socialas frunta-

das sin la resistenza da regenzas ch'han refusà scadina refurma. Ils onns 1848/48 è il conflict rut ora en blers lieus; durant plirs mais era schizunt l'equiliber delicat tranter las pussanzas europeicas seriusamain en privel. En las citads da la Frantscha, Germania ed Italia, en Pologna ed en l'Ungaria èn tschientmillis da burgais e lavurers s'unids per metter en dumonda l'urden dinastic ch'era sa restabili suenter las guerras napoleonicas. Feglsgulantas ed artitgels en la pressa revoluziunara han attatgà il princip da la monarchia absoluta ed han pretendì constituziuns liberalas che garanteschon ils dretgs dal pievel. Ultra da quai ha il moviment da 1848 anc mussà tendenzas da caracter nazionalistic: stadis nazional duvevan remplazzar ils territoris da pussanza definids tenor l'urden dinastic tradiziunala. Quest'ideologia d'ina unitad linguistica, etnica u istorica dals stadis europeics ha determinà da qua davent il patrar politic dal 19avel e 20avel tschientaner.

En tuts pajais danor la Svizra è il moviment revoluziunar vegni stenschentà cun violenza brutala. Ma il naufragi da l'onn 1848 ha a medem temp muntà l'entschatta da las stentas per l'unitad e l'indipendenza nazionala. L'Europa dals dinasts è daventada l'Europa da las naziums.

La Constituziun federala (1848–1874)

En ils emprims mais da l'onn 1848 han ils represchentants dals chantuns preparà ina nova constituziun per la Confederaziun svizra. Ils 22 chantuns han stui desister d'ina part da lur cumpetenzas en favur da la pussanza centrala ch'aveva fin uss mo paucas cumpetenzas. Il fanadur e l'avust ha il pievel vuschà ed acceptà cun gronda maioritad la nova Constituziun ch'è ida en vigur ils 12 da settember 1848.

La Constituziun da 1848 ha institui ina regenza federala ed in'administraziun centrala. Las cumpetenzas da quellas eran anc modestas: la politica da l'exte-

riur, la defensiun militar, la duana e la munaida sco er la posta èn stads ils emprims pensums da la regenza e da l'administraziun. La citad da Berna è vegnida tshernida sco chapitala.

Ils set commembers dal Cussegl federal furman la regenza. Las duas chombras dal parlament, il Cussegl dals chantuns ed il Cussegl nazional, represchantan ils chantuns ed il pievel, ed il Tribunal federal furma l'istanza da cumpromiss en cas da conflicts e surveglia l'applicaziun da las leschas. Prest èn refurmas daventadas necessarias. L'equiliber savens delicat tranter las regiuns, las classes socialas ed ils interess economics ha pretendì intervenziuns pli fermas davart da las instituziuns federalas. Uschia duvran la construcziun da las viafiers u il svilup dal commerzi mesiras legislativas ed ina coordinaziun sin il plaun nazional. Er in ulteriur anacronissem insupportabel era da curreger: ch'insatgi stoppia appartegnair ad ina cuminanza cristiana per obtegnair il dretg da liber domicili. Pir l'onn 1866 è quest dretg er vegni concedì als gidieus da l'entira Svizra.

Suenter pliras provas senza success è la revisiun totala da la constituziun vegnida acceptada l'onn 1874. Ella ha rinforzà la pussanza centrala tras ina reorganisaziun radicala da l'armada e tras l'introducziun d'in stadi civil independent da las baselgias. L'introducziun dal referendum ha schlargià ils dretgs dal pievel: Dad uss davent pudevan 30 000 votants u otg chantuns pretender ina votaziun dal pievel pertutgant ina lescha approvada dal parlament.

Concordia e discordia

I dat in'istorgia comunabla ed ina natira comunabla a la quala mintga Svizzer fa part: uschia sa clamava in'idea fundamentala che dueva inflammar ils sentiments patriotics, e quai sur tut ils cunfins linguistics e confessiunals. Ma quest appel a l'unitad nazionala che resunava

adina puspè a chaschun da grondas festivitads ed exposiziuns n'ha betg pudì surtunar la discordia interna dal pajais.

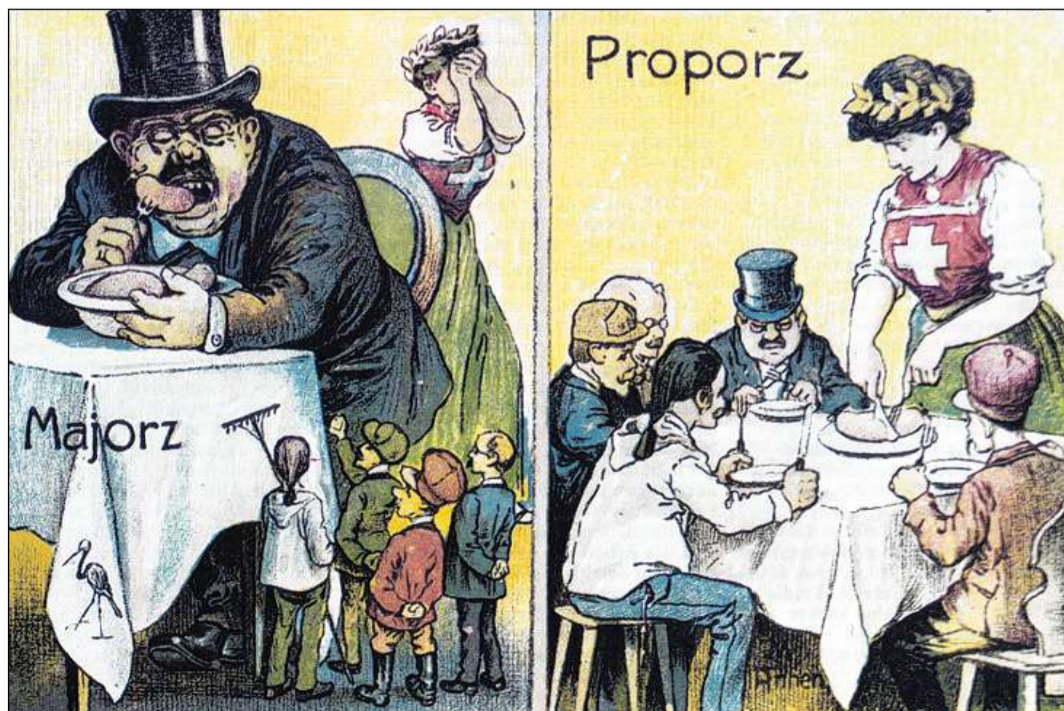
Las tensiuns confessiunals ch'èn anc ina giada sa manifestadas en ils onns 1870 han pers pli e pli lur intensitad. Enstagl ha uss la classa dals lavurers cumenzà a s'organisar. En lur federaziuns e sindicats sa preparav'ins per la luga: il proletariat ch'ha cun sia prestaziun pir pussibilità il success da l'industria pretendeva meglras cundiziuns da viver. La chauma è daventada la pli impurtant'arma dals lavurers organisads; cun quella mettevan els en dumonda la legitimitad d'ina pussanza economica che vuleva guntgir da sia responsabladad.

La Confederaziun ha surpiglià pli e pli novas incumbensas sin il sector social, economic e cultural. Cun la Lescha davart las fabricas da l'onn 1877 ha il stadi reglà la lavur industrial e la protecziun da l'individui. Cun quella e cun l'introducziun d'in obligatori d'assicuranza ha el creà las emprimas premissas per il stadi social.

La pli spectaculara da las novas incumbensas ch'ìl stadi ha dà a sazez è stada la nazionalisaziun da las pli impurtantas societads da viafier ch'è vegnida acceptada dals votants l'onn 1898. Ultra dals 15 000 funcziunaris che l'administraziun federala dumbrava l'onn 1900 èn vegnids vitiers pli che 20 000 emploiads tar la viafier.

La gronda guerra: crisa e nov'entschatta

Il prim d'avust 1914 ha il Cussegl federal mobilisà l'armada per proteger ils cunfins. La Svizra è bain stada en il cas da far respectar sia neutralitad ed è restada preservada da la guerra, ma las tensiuns internas han bunamain manà il pajais en la guerra civila. La disfidanza tranter ils romands ed ils svizzers tudestgs, tranter ils lavurers ed ils burgais, tranter la citad e la champagna ha dà perditga d'ina profunda crisa dal stadi e da las ideas liberalas da ses fundatur. La situaziun dals lavurants è daventada insupportabla durant ils onns da guerra. Pretschs èn s'augmentads, dischoccupaziun e servetsch militar (senza cumpensaziun da paja) han chaschunà la miseria per millis da famiglias. Il conflict ha cuntanschì la culminaziun en la Chauma generala dal november 1918, la quala è vegnida supprimidada tras l'armada. Ma questa crisa politica e sociala, en in'Europa che sa chattava en gronda agitaziun, ha mussà cleramain che refurmas fundamentalas eran necessarias, sche la Confederaziun vuleva surviver e sa sviluppar ad in stadi social modern. Quellas n'han alura er betg laschè spetgar ditg: las elecziuns en il Cussegl nazional tenor il sistem da proporz (1918) e l'emna da 48 uras (1919/29) èn vegnidas introducidas ed igl è vegni creà la basa costituziunala per in'assicuranza da vegls e survivents (1925), la realisaziun è dentant succedida pir il 1948).

Propaganda per eleger il Cussegl nazional tenor il sistem da proporz (1910).